

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐԲԸ

Յովհաննու Յայտնութիւնը առաջին անգամ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ մէջ թարգմանողն ու մեկնողը եղած է Տարսո՛ւ ի առաջնորդ Ներսէս Արքեպիսկոպոս Լամբրոնացին, որ եւ իր իսկ յիշատակարանին մէջ գրած է այսպէս. «Եւ Ներսէս նուաստ ի Բրիտանոս, եւ տարտամ յուսումնասիրաց, վերջին եւ նուազեալ ժամանակի ծ'ունդ, յրեթեմուլն զՅայտնութիւնն Յովհաննու՝ տաղնապէի յանձն իմ առ ի յոյ դէտել զուծումն բանիցն սքանչելեաց. եւ այսր անդր խուզելով՝ զՄեկնութիւն Նորին ի մերս բարբառ ո'չ գտի»։ Բայց երբ Մեծն Անտիոքի(1) Հռոմոց (Յո՛ճերու) եւ Փռանդակց (Լատինաց) վանքերը կը շրջէր եւ տնօրէնութեան իրենց վրէժն ուէր Յովհաննու Յայտնութեան Գիրքը, վերջապէս քննելով կը գտնէ՝ Սուրբ Գոգոսի անան Վանքին մէջ Յայտնութեան Մեկնութիւնը Լոմպարտական բարբառով եւ այն գիրով գոր կը գործածէին Փռանդակցը Մեկնութիւնը կատարուած էր երկու մեկնիչներու կողմէ՝ Կեսարիոյ Անդրէի Եպիսկոպոսի (Ե. դար) եւ Կեսարիոյ Արեթաս Եպիսկոպոսի (Ժ. դար)։

Անդրէի մեկնածը բաղկացած է 24 ճառերէ եւ 72 գլուխներէ, որոնք Յայտնութեան խորհրդաւոր թիւերուն համաձայն յորինուած են։ Սոյն մեկնութիւնը ընդունւած է Կոստանդնուպոլսոյ Թեապլիոս Եպիսկոպոսի կողմէ եւ ապա իր Եկեղեցւոյն մէջ համարձակ կարգացուած է «Տիեզերական Ժողովոյն չաճութեամբ եւ վկայութեամբ»։

Լամբրոնացի՛, փափաքելով՝ զայն թարգմանել, չի կրնար գտնել մէկը՝ որ իրեն դուհացու տայ։ Ապա Անտիոքի հիւրիստ-

կողմը, Յունաց Գէթիաս(2) անուն վանքին մէջ, արգելական միայնակեացի մը քով, որուն անունն էր Բասիլ (Բարսեղ), կը գտնէ ղոցանկալին ի հայնեացի բարբառ եւ ի դէր, ուղղաբան եւ վայելուչ։ Այդ օրինակն էր Անտիոքի Աթանաս Պատրիարքին Բասիլէն ինդրելով Յայտնութեան այս ցանկալի օրինակը, փութապէս կը տանի Հայրապետական Աթոռ՝ Ս. Գրիգորիոս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին (Գրիգոր Դ. Տղայ, 1173-1193), որ յոյժ կ'ուրախանայ եւ կը հրամայէ թարգմանել «ի մեռն մեարապոլսին Յերապոլսի Կոստո՛ղեայ», երբ այս վերջինը Հայոց Հայրապետութեան հովանաւորութեան տակ կը հանգչէր։ Նա «ի թարգմանելը եւ Լամբրոնացի՛ «ի դրեւ օգնակուսութեամբ Աստուծոյ»։

Աստուածային Յայտնութեան Մեկնութեան թարգմանութիւնը կը կատարուի «ի Թուխ Հայոց Ոմէ» (1179), Հռոմկլայի Հայրապետական Աթոռը, «ընդ հովանաւ Աստուածընկալ Նշանին վա՛կոյ, եւ այլ բնական ի սրտոյն՝ որ Հանգուցեալ եւ անդր, ի փառս Աստուծոյ»։ Ներսէս Լամբրոնացին Տաւրոսի լեռներուն մէջ դառնուող Սուրբ Գեորգ վանքի ապահովութեան ներքեւ մեծ եռանդով ու ջերմ սիրով կը սրբաբանէ (սրբապէս), «ի չաճազրութենէն ջերթողական արհեստիւ՝ մաքուր Հայկաբանութեամբ»։

Յայտնութեան Գիրքը սկզբնական շրջանին՝ մինչեւ Լամբրոնացիի օրը, Արեւելեան եկեղեցիներու կողմէ աղատ չէր երկբայական կարծիքներէ եւ միեւնի լլլալէ։ Ուստի Հայոց եկեղեցական մատենագիրներ կամ աստուածաբան վարդապետներ զգուշ լլլա-

(1) Յի է հեքամեսութեմէ Զարճի եկող քրիստոնեաներու առաջիմ եւ գլխաւոր կնքաւոր։

(2) Օղափոխութեմ շատ զնգեցիկ վայր, ուր կը գտնուի մաւր Սուրբ Յովհան Ոսկեքերանի ձրգնարանը։

լով՝ փոյթ չեն ըրած աղատօրէն ընդունիլ եւ ընթերցուլ Հայաստանեայց Եկեղեցիէն ներս: Մինչեւ այսօր Հայոց Եկեղեցւոյ Գրքերու գումարութենէն դուրս մնացած է եւ Հրապարակաւ չի կարդացուիր:

Լամբրոնացիին կը վկայէ իր Յիշատակարանին մէջ թէ՛ Ալիս Յայտնութիւն աստուածաբան, Աւետարանչիւն Յովհաննու՝ որոց հարցն մերոց՝ վարդապետութեամբ պատուեալ ի պէտս վկայութեանց, զերծաւ ի գալթակութենէ կարծեաց ոմանց, որք այլոնդայս իմացաւ, զսմանէն: Եւ կ'աւելցնէ թէ՛ Մեծն Իրնոնէսիոս (Արիսապագացի) աստուածաբանական ճառին մէջ Հիւսեց տար վկայութիւնք, նաեւ Իրնէնտ Մեզապու Եպիսկոպոսը, Գրիգոր Աստուածաբանը՝ իր Հրաժայական ճառին մէջ, Գրիգոր Նիւսացիին՝ Եպիսկոպոսաց Ժողովին մէջ, Մեծն Կիրեղ, Մեթոդիոս, Հիպոդիտոս եւ Որոգինէս: Ըստ վերոյիշեալներուն՝ Եկեղեցիին պատուելով հաւաքութիւն տուած եւ դասած է զայն Աստուածաշունչի Նոր Կտակարանի Մուրր Գրքերու կարգին: Լամբրոնացիին՝ Յայտնութեան ժառին՝ կ'աւելցնէ. «Որոց եղեալ եւ մեք ընթացակից՝ ի սուրբ եկեղեցւոյ մանկուն ասանդեցաք զսոյս ի դատարակութիւն Առաքելական. Մատենիցս, որպէս արդարեւ զԱռաքելական Յայտնութիւն: Եւ ասուրբարեւ արարաւ՝ վերստին [յերիբեայ] ի Հելենացեց իմով նուաաս ներսին թարգմանութեամբ, ընդ որ ամի եւ զընտելութեամբ Մեկնութիւն սորին եկեղեցին Հայոց»:

Այս ալ նկատի ունենանք որ մեր Ոսկեդարեան սուրբ Թարգմանիչները չեն կրնար Յայտնութեան սքանչելի Գիրքը Թարգմանեալ չլլալ, քանի որ վերջին անգամ յունական ը'տրկապոս բնագրէն էր Թարգմանութիւնը: Մանաւանդ որ Դ. դարուն Աղեքսանդրեան զարդը Մեծն Աթանաս զխաւորութեամբ յաղթանակած եւ ընդունած էր Յովհաննու Յայտնութիւնը, որուն Հետեւած է նաեւ Հայաստանեայց Եկեղեցին: Մեծն Աթանասէն առաջ ընդունած եւ Մեկնութիւնը գրած էր Որոգինէն Հայրապետ, բայց ո՛չ պաշտօնապէս եւ ընդհանուր կերպով:

Նորայր Ն. Յիւզումիացի իր գրած «Քրիստոսութեան Թարգմանութեան Յովհաննու Առաքելոյ Յայտնութեան Գրքին» գրքին մէջ (Տիգրիս, 1900, էջ 413-422) կը

յայտնէ թէ՛ Յայտնութիւնը վաղ ժամանակէն Թարգմանուած էր Աստուածաշունչի մասցեալ Ս. Գրքերու՝ Հետ: Նորայր կ'ըսէ. «Ինչ թուի թէ այն նախնիք՝ որ փոյթ ունեցած են Թարգմանել զանգլիսեր կամ զերկրաշակա՝ մասնաւոր անգամ Մուրր Գրոց, — որպիսի են՝ Նորայր Մակաբայեցի եւ Նորայր Կորնքացի», չկարէին անտես առնել զՅայտնութիւնն, քանզի եթէ ոչ այլուստ, զո՛ւն Եկեղեցական Պատմութենէն Եւաքեայ՝ որում կանուի ծանօթացան, լաւ գիտէին զկանոնականութիւնը որոցս եւ զյարգոյն: Եւ այս բանի ճատարանութեան համար՝ Նորայր կը նշանակէ Հետեւեալ ժամերը՝ Եւսեբ. Եկեղց. Պատմ., Գլ. ԺԸ 182, Դ. ԺԸ 290, Ե. Ը 359, Զ. ԻԵ 473, Է. ԻԴ 572-580:

Եւ կամ ինչպէս Ֆրէտէրիք Մուրատ կ'ըսէ «Յայտնութեան Յովհաննու» իր ներածութեան մէջ (էջ 21Ը, Գլ. Զ.)՝ «Ներսէս Լամբրոնացի, Թուի թէ մեծաւ եռանդամբ, պարագլխի յընթերցումն եւ ի զննութիւն Յայտնութեան Յովհաննու — Ապա ուրեմն, առանց իրիշ յերկաւնալոյ, ընթերցուածն էր Հայերէն իմի Թարգմանութիւն Գրոցս, եւ ո՛չ եթէ օտար լեզուան ըրնագիր: ... Մանաւանդ զի բազում ինչ խանգստեալ եւ աղաւաղեալ բնագրական Հանդամանք Հնագոյն Հայերէն Թարգմանութեան առաւել եւ դժուարին առնէիք զիմացութիւն Գորին»:

Լամբրոնացի իր փնտառութիւններուն մէջ, չէր կրցած գտնել մեր բարբառով Յայտնութեան Գիրքին Մեկնութիւնը: Թերեւս թշնամիներ սորոք յաճախ անպակաս էին Հայաստան աշխարհէն, եւ որո՛ւք մասաքի եւ աւերի կը մատնէին՝ ամէն ինչ, եւ մանաւանդ Հրդեհեալ կ'այրէին՝ Հոյր ճարակ զարմեալով ինչ որ ձեռքերնին հանդիպէր, չեն ձգած այսպիսի բան մը, զոր կը պատմեն մեր ականատես եւ սրտամաշ պատմիչները: Ինչպէս Լամբրոնացին իր իսկ օրով (1189-1191) կը պատմէ թէ՛ երբ Մեծն Լեւոն (1187-1198 իշխան, ապա 1198-1219 Թագաւոր) Հռոմկլայ կը գրէ զինք Հայոց Կաթողիկոսին ժառ, Պետեկաստէի օրը, Մարաշի միւս կողմը՝ չարձակեցան ի վերայ մեր Թուրքեմարը, եւ որով ճարակեցին զորս ընդ մեզ կրօնաւորք եւ աշխարհականք ողբէ իրբն ճառն, եւ յափշտակեցին ընդ այլ ինչպէս եւ

գրեմանքը եւ այսպէս նորոգողական խմբի անդամներն են՝ Ս. Պատարագի իր մեկնութեան գիրքը՝ «Արարգածութիւն Սրբոյ Պատարագի խորագրով»։ Ի վերայ որոշ աշխատանքի թափաքի՝ յաւելեալ գնահատանքն է Ապա Աստուծոյ զթնութեամբ 1192-ին, երեք տարի վերջ, Ջուհա՝ զաւաթ Ներսէս (ուրիշ) Յակոբապոսի ստորութեամբ եւ Վարդան կրօնաւորի ձեռամբ, կորսուած կամ յափշտակուած գիրքը՝ կը վերադառնայ Լամբրոնացիին։ Ուստի Լամբրոնացիի ստիպանքով ու միութարութիւնը անբացատրելի էր, կորսուած գրքին գրեւորով, «Եւ առ Աստուծոյ երկրպագութեամբ գտնութիւն» կ'ընծայէր։

Սուրբ Պատարագի Մեկնութեամբ (Հայոց մէջ առաջինը՝ բլաշով), Յովհաննէս Յայտնութեան թարգմանութեամբ եւ Մեկնութեամբ (զարձեայ առաջինը) եւ այլ գրքակեան ստուար՝ եւ թարգմտողէն գործերով, մեծ գնահատանքով կը տեսնենք Ներսէս Արքեպիսկոպոս Լամբրոնացիի արժանիքներուն առաւելութիւնը՝ եւ բարեկարգական մտեմ ետանդը, Եկեղեցւոյ Հանգէպ բարի նախանձալուցութիւնը, օրինապահութիւնն ու ուղղափառութիւնը, որով աշխատած է մեծ հաճոյքով եւ սրտի լեցումն ուրախութեամբ լրացնել ա՛յն պահակը՝ ինչ որ Հայաստան հայոց Եկեղեցին ունէր։ Ան հետեւած էր Շնորհալիւի, Գրիգոր Պաշլաւունիի, Գրիգոր Վկախաւիւրի նման երանելի Հայրապետներու բարի եւ օրինակելի ոգիին։

Լամբրոնացիի ա՛մէն շնորհ երկու ծայրաւորութիւններ կան։ Ոմանք պարծանքն ունեցած են ա՛նով՝ մինչեւ «եօթներորդ երկնք» բարձրացնելով զանկիւս։ Իսկ ուրիշներ «ոչ իբր օրինակելի արպար մը» կը ներկայացնեն։ Լամբրոնացիի մասին կը վկայեն իր ընտանիքի եւ դժուարագիտ գրական ստուար՝ ու մեծ գործերը, ստեղծուած՝ քառասուն եւ հինգ տարիներու (1153-1198) ընթացքին։

Լամբրոնացի՝ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ՝ ամենէն արդիւնաշատ, մարման եւ անխնայ Հայրերէն մէկ՝ եղած, իր ճարտասանական տաղանդին, գիտութեան եւ գրական մեծ գործին շնորհիւ կըրէ նայ ընտելւել «Հայոց Ոսկեքերանք»։

Յայտնութեան Գիրքը՝ Ս. Գրոց Հին քանի մը քննակերտ մէջ չենք կրնար դանել։ Որով-

հետեւ Արեւելքի մէջ՝ թաղում հակառակույթներն եւ մեծ դժուարութիւններն է՝ որ անոր Կտակարանի Գիրքերուն, շարքին դասւածցաւ բացի «Ասորական Եկեղեցիէն» որ չընդունեց։ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Արեւմտեան վարդապետներէն կանուխ յարգեցաւ եւ ընդունեցաւ իսկ Արեւելեան ներքէն աւելի ուշ։

Արեւելեան Հայաստանի մեծագոյն առաւանդներէն՝ Ս. Գրիգոր Տաթևացի ԺԴ դարուն ընդունած եւ յիշած է Յայտնութեան Գիրքը չորս Աւետարաններէն ամառնալագէս ետք («Գիրք Հարցմանց», էջ 450)։

Յունահայ Եկեղեցին թէեւ կանուխէն ընդունած է Յովհաննէս Յայտնութեան Գիրքը, բայց երկմտանքի մէջ մնացած է թէ ո՞րն ընտրէ՝ Աթա՛սախէն թէ՛՝ Եւսեբիոսին։ Այսինքն՝ Աղեքսանդրեան դպրոցին թէ՛ Պաղեստինեան Վերապէս «Եկեղեցւոյն» Ուղղափառութեան Հայրը մեծանուն Աթա՛սալ շարապետին կանոնը յաղթող հա՛ղիսացաւ, որ ընդունած էր Յովհաննէս Յայտնութիւնը որպէս Կանոնակար Սուրբ Գիրք նոր Կտակարանի։

Յովհաննէս Յայտնութեան յունարէն յերշով առաջին մեկնիչը եղած է (ինչպէս յիշած էինք) Անդէաս Եպիսկոպոս (Կապադոկիան) Կեսարիոյ, եւ՝ դարձաւ Մինչեւ Ժ. դար ուրիշ անուն չի յիշուիր, բայց միայն Արեւմտ Եպիսկոպոսը («ոչ քաղաքին») որ առաջին մեկնութիւնը արդիւն ունենալով վերստին յարգարած եւ յօրինած է իր նոր Մեկնութիւնը։ Այս երկու մեկնիչներու դործն է որ՝ դանելով, հայերէն լեզուով թարգմանած եւ մեկնած է Լամբրոնացիին։

Եւսեբիոս՝ Բրիտանեական Եկեղեցւոյ առաջին պատմիչը, իր «Պատմութիւն Եկեղեցւոյ» գրքին «Վասն Աստուածողէն առաքելցն թէ՛ ոչ» ընդունելի իցեն եւ ո՛չք ոչ՝ դիտել մէջը, նոյն առաջիններուն հետ իր կարգէ՝ չորս Աւետարանները, ապա՝ Գործք Առաքելոցը, Պողոսի Թուղթերը, Յովհաննէս Ա. Թուղթը, եւ նոյն համարի մէջ՝ Պետրոսի Ա. Թուղթը։ Եւ ասոնցմէ ետք Յովհաննէս Յայտնութիւնը կարգելի է՝ «եթէ այնպիսի ինչ Թունայի» գործէ գալի՝ աշխարհիս ի մամանակի իւրում՝ դիցուք, յայտնելի են անոն ի կարգս ընդունելիացն»։ Իսկ այն Գրքաբուն «պարագային որոնց համար երկմտու-

թիւն յառաջ եկած է (որոշեցմէ մին է եղած Յովհաննոս Յայտնութիւնը), Եւսեբիոս կ'ըսէ. «Բազմաց սակայն զոլով ծանօթ» է Յաւորույն եւ Յուդային (Տեառնեղբայրն իւրն), եւ Թուղթն Երկրորդ Պետրոսի, եւ Երկրորդ եւ Երրորդ Յովհաննոս կոչեցեալ Թուղթն, կամ Աւետարանչի կամ այլոց ուրուք անուանակցի նորին»։ Կ'ըսէ. «Իսկ անհարազատներուն հետ կարգելի են, Գիրք Գործոցն Պօղոսի, որ Հռովմէ կը կոչուի, եւ «Յայտնութիւնն Պետրոսի» եւ «Թուղթն Բարնաբասի», որ «Վարդապետութիւնն Առաքելոց» կ'ըսուի։ «Յայտնութիւնն Յովհաննոս» որ ոմանք կը մերժեն, եւ կէսը՝ ճշմարտն հետ՝ զոր Եկեղեցին կ'ընդունի, կը Հաւատարման ըստ Երբայեցեաց», որով կը պարճենա՞նք Գրիստոսը ընդունող Եբրայեցիները։ Ահա ասոնք են որոնց մասին երկմտութիւն կայ»։

Իսկ կարեւոր դատած է յայտնել ալ որքերը նաեւ, որքնք (իր ժամանակի) հերձուածող աղանդներէն որոնք պատժաւորուած են Առաքելներու կողմէով, որոնք թոյլորովին հեռու են առաքելներու խօնքակերպէն։ Անոնք հետեւեալներն են. Պետրոսի, Թովմայի, Մատաթեայ եւ ուրիշ Աւետարաններ (Գաղատ. Ա. 8-10՝ նաեւ 11-12), Անդրէի, Յովհաննոս եւ ուրիշ առաքելներու գործեր։ Ասոնց կամքն ու խորհուրդը շատ օտար են ճշմարիտ հաւատքին, որովհետեւ, հերձուածող մարդոց մըտքին հնարքն ըլլալով՝ յայտնապէս կը յանդիմանին։ Ասոր համար ո՛չ միայն անհարազատներու հետ կարգելի են ասո՞ք (կ'ըսէ Եւսեբիոս), այլ եւ իբրեւ այլանդակ եւ ամբարիշտ՝ մերժելիք են եւ խոտելիք։

Արեւմուտքի մէջ Յայտնութեան Գրքի առաջին մէկնիշը կը ճանչցուի Վիտորիոս որ 303-ին հակառակ մահուամբ պահանջեցաւ Դիոկղեանիանոսի կողմէ։ Ապա Նաւաւոր են՝ Տիկոնիոս (390), եւ մանաւանդ Պրիմասիոս (396) եւ ուրիշներ։ Իսկ Լատինական Կա՛ռնի Ս. Գրոց Նոր Կտակարանի Միւնչոդոսական միկնոսի Հռովմի մէջ ընդունուեցաւ 382-ին Դամասիոս Հայրապետութեան օրով, Ժողովին ներկայ եղած Էր Յերոնիմոս (420) բազմամուտ դիտնական, խորհրդակիցը Դամասիոսի, որուն թե-

յադրութեամբ եւ ազդեցութեամբ սահմանաժամ հաստատուեցաւ Աստուածաշունչ Սուրբ Գրքերու Կա՛ռնը։ Հռովմի Ժողովին Կա՛ռնը ընդունեցին՝ Ափրիկեցւոց Եկեղեցիները՝ Հիպպոնայ Ժողովին մէջ 390-ին, փոքր տարբերութեամբ. այսինքն՝ Եբրայեցւոց Թուղթի յաւելումով, որը Արեւմուտքի մէջ որպէս վիճելի, ներմուծուած չէր Կանոնի մէջ։ Յետոյ՝ Կարեղոնի Երկու Ժողովներ 397-ին եւ 419-ին Սուրբ Օգոստինոսի թելադրութեամբ ընդունեցին Հիպպոնայ Ժողովին Կանոնը, միարձա՛ն իննովիկնիստիս Ա. Պապին (405)։ Անկէ վերջ Արեւմտեան Եկեղեցւոյ Ուղղափառ եպիսկոպոսներն ու աստուածաբան վարդապետներ առանց կասկածի եւ վիճաբանութեան ընդունեցին՝ Ս. Գրոց Նոր Կտակարանի սահմանուած օրինակը Կանոնով, եւ Յայտնութեան պատերազմականութիւնն ու կանոնակալութիւնը Արեւմուտքի մէջ մնաց միշտ աներկապիչ եւ հաստատուն։

Երկրորդ դարէն սկսեալ Յայտնութեան ընդունելութիւնը հաստատուելու համար, քորթուր վկայութիւններ եւ փաստեր տրուած են Եկեղեցւոյ երեւելի Հայրերուն կողմէ, որոնցմէ են՝ Յուստինոս Վկայ (165) որ առաջին աստիճ. վկայութիւնը կու տայ Յայտնութեան պատերազմականութեան մասին (Եւսեբ., Պատմ. Եկեղ., Կ. Ժառնան, Դ. 18, էջ 290), Մելիտոնի Եպիսկոպոս Սաղադացւոց Եկեղեցւոյն (170) (Եւսեբ., Գ. 28, էջ 303), Ապոլոնիոս (197) Եկեղեցւոյ մատենագիր Եպիսկոպոս Մոնտանիսիւր զանազան (Եւսեբ., Ե. 18, էջ 388), Թէոփիլոս Եպիսկոպոս Անտիօքայ (390) ընդդէմ Հերմոգենիայ հերձուածողի (Եւսեբ., Դ. 24, էջ 301), Իրենէոս Եպիսկոպոս Լուզոնի (420), Կղեմէս Աղեքսանդրացի (420), Տերտուլիանոս Երէջ Կարեղոնի (420), Կապրիանոս Եպիսկոպոս Կարեղոնի (425), Որիգենէս (425) Յունաց Եկեղեցւոյ երեւելազոյն մատենագիրը։

Երկրորդ դարուն Գոստիկեան աղանդի պետ Մարկիոն (170) անդունելով կը մերժէր Յայտնութեան Գիրքը։ Փոքր Ասիոյ մէջ՝ Հակադոմոնեան հերձուածողը (160-170) որ յետոյ Աբրահեմ կոչուած են, Յովհաննոս միւս Թուղթերուն հետ բացէ թրաց մերժելով եւ քամահերելով Յայտնու-

թիւը, համարած են դաշն Կերէնթեայ Հերտիկոսապետի, որ Յովհաննէս Առաքեալի ժամանակից է եղած: Ասոնց միաբանած էր Գայիոս՝ Հռոմի երեւելի մատենագիրներէն մին (210), որ ժխտելով Յայտնութեան առաքելական ծագումը, առաջադրեալ էր համարել, Կերէնթեայ աղանդապետէ՝ խարդախուած (Եւսեբ., Գ. 28, էջ 204-205):

Անքանք կոչուածներու եւ Գայիոսին դէմ՝ եռա՛դոմ պաշարող եւ Յայտնութեան Գրքին ջատագով եղած է Հիպոլիտոս (1220)՝ Հռոմէացիք երէցը (ապա եպիսկոպոս). իսկ Դիոնէսիոս Աղեքսանդրացին՝ Որոգինեայ աշակերտը (247-ին եպիսկոպոս Աղեքսանդրացոց եկեղեցւոյն), դարձեալ Գայիոսի՝ մաս կը խծո՛րէր Յայտնութիւնը: Իր Վէպն Աւետեաց՝ գրքին մէջ՝ Եգիպտոսի Արսինոյէ քաղաքի Նեպտոնեայ եպիսկոպոսի չազարանեայ վարդապետութեան դէմ դրած էր (Եւսեբ., Ի. 24-25): Զանցած է ան, ներքին եւ արտաքին պատճառներով ցոյց տալ թէ այս դիրքը Յովհաննէս Առաքեալի՝ դործը չէ, այլ թերեւ ուրիշ անուանակց՝ մը. եւ ասով կ'ուզէ ժխտել Յայտնութեան Գրքին վաւերականութիւնը (Եւսեբ., Ի. 25 էջ 572): Դիոնէսիոս Աղեքսանդրացիի պարտաւական քննութիւնը մեծ ազդեցութիւն ձգած է նաեւ Պաղեստինի մէջ՝ Որոգինեայ աշակերտներուն վրայ, որոնցմէ մին է կ'ըսուի Եկեղեցւոյ մեծանուն պատմագիր Եւսեբիոս Կեսարացիին:

Գ. դարու վերջաւորութեան Ասորական եկեղեցւոյ պաշտօնական Աստուածաշունչ Մատենան, որ Վէշիտթա՝ կոչուած Թարգմանութիւնն է, ընդունած է Կաթողիկ: Թուղթերէն միայն Յակոբու, Ա. Պետրոսի եւ Ա. Յովհաննու: Իսկ Բ. Պետրոսի, Յուդայի, Բ. եւ Գ. Յովհաննու, ինչպէս եւ Յայտնութիւնը մերժուելով՝ կանոնէ դուրս մնացած են: Ուստի այն ժամանակէն ի վեր՝ Ս. Գրոց Ասորական Կանոնը Նոր Կտակարանի մէջ կը բովանդակէ 22 Սուրբ Գրքեր, փոխանակ քանակեցի:

Արեւելքի մէջ համարաբար տարածուած է Յայտնութեան Գրքին ընդունելութիւնը: Ս. Գրոց Կանոնին մէջ՝ Հայոց եկեղեցիք նմանող կամ հետեւող եղած է նախ Ասորւոց եւ ապա Յունաց եկեղեցիներուն, որովհետեւ ասորական ազդեցութիւնը աւելի առաջ եւ զօրաւոր էր քան յունականը, իր ախարհագրական դիրքին, մերձաւորութեան, եկեղեցական հաղորդակցութեանց եւ յարաբերութեանց պատճառաւ: Ասիկա կ'իմանա՞ր Ոսկեդարեան շրջանէն առաջ իսկ եւ նոյն շրջանին (Պատմ. Ազաթանգեղայ, տպ. Վննետիկ 1862, էջ 625-626, 637-643. Պատմ. Փ. Բիւզանդացւոյ, Բ. տպ. ի Վնետիկ, 1889, Գ. 4, էջ 78. Կորիւն, Պատմ. Վարուց եւ Մահուաց Սրբոյն Մեսրոպայ Վարդապետի, տպ. ի Վնետիկ, 1894, էջ 13-18. Ղ. Փարպեցւոյ Պատմ. Հայոց եւ Թուրքի Սո Վաւան Մամիկոնեան, գ. տպ. ի Վնետիկ, 1891, էջ 39):

Ղազար Փարպեցի կ'ըսէ. Վճանգի հոգացեալ յարժամ տրտէ՛ր երանելի այն Մայթոց՝ տեսանելով զմեծաշնչ ծախս մահուան Հայաստան աշխարհիւ. որք բազում թույլօք եւ հեռագնաց ճանապարհօք եւ բազմաժամանակեայ դժգոհմամբ մաշէին զուսուրս իւրեանց ի դպրոցս Ասորի գիտութեան: Բանգի պաշտօն եկեղեցւոյ եւ կարգացմունք գրոց Ասորի ուսմամբ վարէին ի մանօրայս եւ յեկեղեցիս Հայաստան ժողովրդոցս. յորմէ ոչինչ էին կարող լսել եւ օգտել ժողովուրդքս այսպիսի մեծ աշխարհի, յանլրութենէ լեզուի: Ասորքս (էջ 39-40):

Ե. դարուն՝ Ոսկեդարեան մատենագիրներ ծանօթ էին Յովհաննու Յայտնութեան, բայց ստորգ չենք գիտեր թէ անոնց ծանօթութիւնը հայերէն Թարգմա՛նութենէ՞ն էր թէ յունարէնէն: Օրինակ, Դաւիթ Անյաղթ Կիլիսիոփան ակնարկութիւն քրտն է իր «Բարձրացուցէ՛ք ճառքն մէջ (Դաւիթ Անյաղթ Փիլիսոփայի Մատենագրութիւնք, Վնետիկ, 1883, էջ 114-117; Համալ. Յայտն. ԺԳ. 11-17: ԺԳ. 1: ԻԲ. 4): Նաեւ Ապաթանգեղոս պատմիչ (Վնետիկ, 1862):

էջ 74-75: Հմմտ. Յայտ. Ե. 9) եւ Մովսէս Խորենացի՝ որ իր դրած Հռիփսիմեանց Ներբողին մէջ, տեղ մը գրեթէ բառ առ բառ առած է Յայտնութեանէն: Ահա դա՛ չարան Սուրբ Ի Լիբանէ, զարդարեալ ի լոյս վա՛յելու, արկեալ գիւրեաւ, զԱրեգակն, եւ զԼուսինը ընդ ոտիւք» (Մով. Խորենացւոյ, Մատենադարան, Բ. տպ., Վենետիկ. 1865, էջ 306): Նաեւ Ս. Աստուածածնի ծնողաց՝ Յովակիմայ եւ Աննայի» շարականին մէջ (ճաշու շարական ԳԶ. Շարական Զեռաց, տպ. Սրբոց Յակոբեանց յերուսաղէմ, 1936. էջ 23) յայտնուի կ'երգէ Մովսէս Խորենացի. «Որ ե քարձրութիւնս երկ'ից բարձր բա՛նիւք բարեբանին սրբուհի. Ի Լիբանէ գիծեալ չարան զգեցեալ աթօս. զԱրեգակն արկեալ ըգինւ, եւ ընդ առիւք ըզլուսինն ըստուերատեան»: Համեմատենք Յայտնութեան ԺԲ. դիտեն առաջին համարին լեւո, որ այսպէս է. «Եւ Նշա՛. մեծ երեւեցաւ յերկինս. կին մի արկեալ գիւրն զԱրեգակն, եւ Լուսին ի Ըրբոյն առից նորա»:

Է. դարուն Ան'իւ Շիրակացի Հայոց գիտնական վարդապետ իր Ս. Գրոց ցանկին մէջ թելուծած է Յայտնութեան Գիրքը (Տես «ՍԻՈՆ», Խ. Տարի, Թիւ 2-3, էջ 85):

Ժ. դարուն՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացի (951-1010) Հայոց մէջ առաջինն է որ յայտնապէս վկայութեան կոչած է Յովհաննու Յայտնութիւնը եւ անկարկութիւններ ըրած: «Երգ երգոց»ի մեկնութեան մէջ երկու ա'գամ յիշած է Յովհաննու Յայտնութիւնը. «Զի եւ Պաղտիս սակաւ տեսութիւնն շրտոյց եւ կուրացոյց զնա յաջոյն, որպէս Յովհաննու Առաքելոյն ի Տեսիւնն», զարձեալ՝ «Որպէս եւ ասէ ի Յովհաննու Աւետարանչի Տեսիւնն՝ զամենայն ցեղ ուրոյն ուրոյն թուե-

լով երկոտասան հազար ի մի մի ցեղն: Դարձեալ՝ Ս. Խաչի եւ Ս. Աստուածածնի Ներբողին մէջ կ'ըսէ. «Դառն հեծեալ ի ճերմակ երկվար» (Հմմտ. Յայտ. ԺԹ. 19): Իսկ Նարեկ Աղօթամատեանին մէջ (Գլ. ԿԶ. Դ. Հատուածի վերջաւորութեան, եւ Գլ. ԼԹ. Գ. Հատուածի մէջ) յիշած է՝ հազարամեայի, դատաստա'ի եւ մարդոց ծածուկ մեղքերուն գրուած ըլլալուն եւ լրիւ դրոշմուած՝ իսկոյն երեւան զալուն մասին:

ԺԱ. դարու Հայոց մեծ իմաստասէրներէն Յովհանն էս Սարկաւազ Վարդապետ՝ իր «Յաղագս Գաւառնայութեան» եւ «Յաղագս Մասանց Պատուոյ եւ Պատկերաց» ճառերու մէջ անկարկութիւններ ըրած եւ յիշած է, Յովհաննու Յայտնութեան (Սոփեբք Հայկ. Գ., էջ 27-28: Հմմտ. Յայտ. Ե. 8: Ը. 3):

ԺԳ. դարուն՝ Մեծն Վարդան վարդապետ իր «Առ զ. Երորդ բա՛ն որ ասեն թէ քահանայք, խոստովանութիւն ոչ գիտեն առնուլ՝ առ այդ պատասխանի» ճեռադիր դրութեան մէջ (ճեռադիր Թիւ 1085, էջ 415. Սրբոց Յակոբեանց Զեռացիատուն, Երուսաղէմ) մէջբերում կ'ընէ, ըսելով. «Որպէս ասէ Յովհաննէս ի Յայտնութեան՝ թէ անկայ առ ոտս Հրեշտակին, եւ նա՛ ասէ յոռն կաց եւ մի երկիրպազաներ ի՛ճ ալ Աստուծոյ երկիրպազ գի ծառայակից քո եմ» (Յայտ. ԻԲ. 8-9):

Իսկ ԺԴ. դարուն ապրող Սուրբ Գրիգոր Տաթեւացիի մասին դրած էինք, թէ ընդունած էր Յայտնութեան Գիրքը:

Այսքան ծանօթութիւն բաւական է Յովհաննու Յայտնութեան Գրքին մասին, տիեզերական հայրապետներու եւ Հայոց վարդապետներու վկայութիւններով:

ԴԱՆԵԼ ՎՐԻ. ՇԱՄԼԵԱՆ

